

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΕΜΦΥΛΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΧΩΡΟΥ

Για να υπάρξει το άτομο εντός του κοινωνικού χώρου,
για να καταλάβει μια θέση, σημαίνει ότι πρέπει
να διαφοροποιείται, να είναι διαφορετικό [...] ανήκοντας
στη συγκεκριμένη θέση [...] το άτομο αποκτά
συγκεκριμένες κατηγορίες αντίληψης,
πρότυπα κατηγοριοποιήσεις,
ένα συγκεκριμένο γούστο, που του επιτρέπει
να διαφοροποιηθεί, να διακρίνει, να ξεχωρίζει.

P. Bourdieu

Το γυναικείο φύλο ως αναλυτικός παράγοντας σε έρευνες σχετικές με την ιστορία της ανθρωπογεωγραφίας άρχισε να ενσωματώνεται μέσω των σπουδών φύλου και συγκεκριμένα τις φεμινιστικές προσεγγίσεις που «συνομιλούν» με τον μαρξισμό. Ένα από τα αρκετά ζητήματα που απασχόλησε το αντικείμενο αφορά την κατά φύλο διαίρεση του χώρου και συγκεκριμένα το δίπολο δημόσιο/ιδιωτικό, άνδρας/γυναίκα. Από τα μέσα της δεκαετίας του '80 και ιδιαίτερα τη δεκαετία του '90 παρατηρείται η σταδιακή εγκατάλειψη ή υποβάθμιση αυτών των συνομιλιών ανάμεσα στις φεμινιστικές γεωγραφικές προσεγγίσεις με τον μαρξισμό. Συγκεκριμένα, το 1989, ένα έτος-ορόσημο που σηματοδοτεί το τέλος του «σύντομου 20^{ού} αιώνα», όπως τον

αποκαλεί ο Hobsbawm (1999), συμπυκνώνει εξελίξεις που είχαν ξεκινήσει νωρίτερα.

Ο Foucault (2013) ενδιαφερόταν να κατανοήσει τρόπους με τους οποίους επιτυγχάνεται η κοινωνική συναίνεση, δηλαδή τις διαδικασίες μέσω των οποίων οι άνθρωποι καταλήγουν να συμφωνούν στο να καθορίζεται η ζωή τους από άλλους ανθρώπους (Knox & Pinch, 2009). Αντιτάχθηκε στην ιδέα ότι μια τέτοια συναίνεση μπορεί να εξηγηθεί από μια μοναδική, υπερισχύουσα θεωρία. Ισχυρίστηκε αντίθετα ότι η συναίνεση γίνεται εφικτή μέσα από ποικίλα είδη λόγων (discourses). Αυτοί οι λόγοι αποτελούν κρίσιμο συστατικό στοιχείο της άσκησης της εξουσίας, καθώς συμβάλλουν στη διαμόρφωση της άποψης που οι άνθρωποι υιοθετούν για τον εαυτό τους. Ο Foucault έβλεπε την εξουσία ως καθοριστικό παράγοντα της καθημερινής ζωής, που συντελεί στην κατασκευή της συνήθους, καθημερινής δραστηριότητας των ανθρώπων. Η εξουσία, λοιπόν, δεν είναι απλώς κάτι που ορισμένοι άνθρωποι κατέχουν και κάποιοι άλλοι όχι, αυτό που καθιστά τους ανθρώπους ισχυρούς δεν είναι κάποια ατομικά χαρακτηριστικά ή η θέση στην κοινωνία, αλλά η αναγνώριση από τους άλλους ανθρώπους της δυνατότητάς τους να ασκούν αυτή την εξουσία (Knox & Pinch, 2009).

Ο χώρος είναι κάτι μέσα στο οποίο κινούμαστε και το οποίο συχνά θεωρούμε δεδομένο. Δεν αποτελεί, λοιπόν, έκπληξη το ότι ορισμένοι εκφράζουν σκεπτικισμό απέναντι στην ιδέα ότι ο χώρος είναι κάτι περισσότερο από ένα «άδειο περιέχον», καθώς αυτή η αντίληψη μοιάζει να αντιβαίνει στην κοινή λογική. Ωστόσο, οι πόλεις προσφέρουν πολλά παραδείγματα των σχέσεων μεταξύ κουλτούρας, χώρου και εξουσίας, τα οποία βοηθούν να αποσαφηνίσουμε τι εννοούμε όταν κάνουμε λόγο για τον χώρο ως «κοινωνική κατασκευή» (Knox & Pinch, 2009).

Κάποιοι άνθρωποι αποκλείονται από τον δημόσιο χώρο. Η μονοπώληση των χώρων από κάποιες ομάδες και αντίστοιχα ο αποκλεισμός άλλων ομάδων εκφράζει την εξουσία. Το

θέμα είναι πως τέτοιου είδους σχέσεις εξουσίας θεωρούνται δεδομένες, «φυσικές» στην καθημερινότητα. Σύμφωνα με την Young (1990), κάτι τέτοιο οδηγεί στον πολιτισμικό ιμπεριαλισμό. Εντός αυτού του ιμπεριαλισμού αναπτύσσεται ένα δίπολο εξουσίας, από τη μία μεριά οι κυρίαρχες σχέσεις εξουσίας στην κοινωνία καθίστανται «αόρατες», ενώ οι λιγότερο ισχυρές ομάδες καταγράφονται ως οι «άλλοι». Επομένως, ο χώρος αποτελεί κρίσιμο παράγοντα στην αναπαραγωγή στερεοτύπων, στη συγκρότηση ταυτότητας, στην ετεροποίηση και στην κατασκευή δυϊσμών (Knox & Pinch, 2009).

Οι γυναίκες και οι μειονοτικοί πληθυσμοί *«παρέμεναν ουσιαστικά σε καθεστώς υποτέλειας»* (Marston, 1990: 450). Ο αποκλεισμός των γυναικών ανάγεται σε μεγάλο βαθμό στον πατερναλισμό του δυτικού πολιτισμού, ειδικότερα στις φυνισιοκρατικές αντιλήψεις για τον κοινωνικό ρόλο των φύλων. Σύμφωνα με αυτές, οι άνδρες είναι εκ φύσεως καταλληλότερα εξοπλισμένοι για να αντεπεξέρχονται στις ανταγωνιστικές δραστηριότητες της αγοράς και της δημόσιας ζωής, ενώ στις γυναίκες αρμόζουν και πάλι εκ φύσεως οι οικιακές δραστηριότητες της ανατροφής και της φροντίδας. Η πρωτοκαθεδρία του άρρενος συζύγου στην οικογένεια ανάγεται δηλαδή σε «φυσικό νόμο» (Knox & Pinch, 2009).

Μία λοιπόν από τις βασικές διχοτομίες που αποτέλεσε κληρονομιά του Διαφωτισμού και οργάνωσε την ανισότητα και την ιεραρχία ανάμεσα στα φύλα ήταν αυτή δημόσιου/ιδιωτικού χώρου. Η Zillah Eisenstein (1981: 223) έχει υποστηρίξει ότι *«η ιδεολογία της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής παρουσιάζει τη διάκριση δημόσιο/ιδιωτικό σαν να αντανακλά την εξέλιξη του φιλελεύθερου αστικού κράτους και όχι την πατριαρχική δόμησή του»*. Οι κατηγορίες του δημόσιου και του ιδιωτικού είναι ιστορικές κατηγορίες και έτσι το νόημά τους μεταβάλλεται σε κάθε ιστορικό και γεωγραφικό πλαίσιο. Όσο όμως και αν τα όρια είναι συγκεχυμένα, το δημόσιο δεν παύει να εννοιολογείται ως

αρσενικό, επειδή κάποιοι, εξαιτίας της συμμετοχής τους σε μια ομάδα –άνδρες ή αστοί–, έχουν την εξουσία να θέτουν τα όρια ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό (Fraser, 1998).

Για την κατανόηση λοιπόν των νέων μορφών σωματοποίησης, απαραίτητη είναι η αναφορά στις έννοιες του χώρου και του χρόνου με βάση τις οποίες συγκροτούνται παραδοσιακά οι έννοιες του υποκειμένου και των κοινωνικών σχέσεων. Το να προσδιορίζεις τον χώρο και τον χρόνο είναι παραδοσιακά απαραίτητος για την κατανόηση του κοινωνικού πλαισίου εντός του οποίου δημιουργούνται οι κοινωνικές σχέσεις και εννοιο-λογούνται οι συμπεριφορές και οι δράσεις, οι οποίες οι έννοιες αυτές τροποποιούνται ριζικά στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες (Giddens, 2001). Ο χώρος ήταν ανέκαθεν το βασικό προσδιοριστικό στοιχείο του ατόμου και της κοινωνίας, και ο τρόπος με τον οποίο παράγεται η ατομική ταυτότητα. Στη συγκρότηση της ατομικής ταυτότητας σημαντικό ρόλο διαδραματίζει το ανθρώπινο σώμα, όπως έχει αναλυθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο. Η έννοια της ταυτότητας του υποκειμένου αποκτά νέο περιεχόμενο και αποδεσμευμένη πλέον από τις παραδοσιακές δεσμεύσεις του χώρου και του χρόνου με τους έμφυλους προσδιορισμούς και καλείται να λειτουργήσει σε ένα ελεύθερο από κάθε λογής πλαίσιο (Αλεξιάς, 2011). Όπως χαρακτηριστικά υποστηρίζει στο έργο του ο Φουκώ (1989), η εξουσία δεν είναι μόνο μια δύναμη που καταπιέζει και καταστρέφει, αλλά και μια δύναμη παραγωγική, η οποία εντάσσει κάποιον στα όριά της τη στιγμή που τον κατασκευάζει σαν υποκείμενο, η εξουσία δηλαδή δεν είναι απαραίτητο να εκφραστεί μόνο διά μέσου της καταπίεσης, αλλά και μέσω του προσδιορισμού των επιλογών.

Η σχέση με το ιδιωτικό και το δημόσιο έχει να κάνει με τη θέση του καθένα σε μια κοινωνική ιεραρχία, με τον τρόπο που αντιλαμβάνεται και ζει την ταξική του θέση, όπως και με τις κυρίαρχες εικόνες του δημοσίου που εκπέμπει το ίδιο το κράτος. Στην τάξη των όρων ιδιωτικό-δημόσιο περιλαμβάνεται και η

έννοια της εδαφοκυριαρχίας. Πρόκειται για μια έννοια που μπορεί να δηλώνει τη σχέση ατόμων ή κοινωνικών ομάδων με χώρους που έχουν (ή θεωρούν ότι έχουν) υπό την κατοχή τους (Σταυρίδης, 1990).

2.1 Το ζήτημα του δημόσιου χώρου

Στη σύγχρονη εποχή ο Φουκώ (2012) θεωρεί ότι η αντίληψη του χώρου έχει μετατοπιστεί προς μια σχεσιακότητα όπου τα σημεία ή τα στοιχεία συνδέονται μεταξύ τους δημιουργώντας μορφές «σειρών, δέντρων, πλεγμάτων, καθώς τα ζητήματα που αναδύονται στη σύγχρονη εποχή είναι ζητήματα αποθήκευσης, κυκλοφορίας, κωδικοποίησης, ένα σύνολο χώρων» που ο Φουκώ ονομάζει «χωροθεσίες». Το 1987 ο Φουκώ δεν λέει ότι ζούμε στο εσωτερικό ενός χώρου, αλλά ότι «ζούμε στο εσωτερικό ενός συνόλου σχέσεων που ορίζουν χωροθεσίες οι οποίες είναι μη αναγώγιμες οι μεν προς τις δε και απολύτως μη υπερθέσιμες».

Το χωριό ως ένας τύπος με ετερόκλητους χώρους και με πλήθος διαφορετικών μικρών χώρων χρήσης και λειτουργίας αποτελεί ένα πεδίο διαλόγου μεταξύ των κοινωνικών ομάδων οι οποίες σηματοδοτούν και μετασχηματίζουν τα χαρακτηριστικά του τόπου. Δομικό στοιχείο αποτελεί η έμφυλη ταυτότητα του ανθρώπου, αλλά και η ατομική ταυτότητα της κάθε κοινωνικής ομάδας, οι αξίες, οι ιδιαιτερότητές της που την καθιστούν διακριτή. Η έμφυλη ταυτότητα βέβαια είναι κοινωνικά κατασκευασμένη και ορίζεται σε συνάρτηση με τα κοινωνικά, πολιτιστικά, ταξικά και ιδεολογικά υπόβαθρα (Baudrillard, 1981).

Για να κατανοήσουμε όμως καλύτερα πώς λειτουργεί μια κοινωνία, πρέπει να κατανοήσουμε τη σχέση μεταξύ των ανδρών και των γυναικών, όπως ισχυρίζεται η Angela Davis. Η σχέση μεταξύ των ανδρών και των γυναικών λαμβάνει άμεση χωρική διάσταση μέσα από την κοινωνική ζωή, από την κα-

θημερινότητα και στους χώρους που αυτή εξελίσσεται, είτε πρόκειται για δημόσιους είτε για ιδιωτικούς χώρους, οι οποίοι αποκτούν έμφυλο χαρακτήρα άλλοτε φιλικό και άλλοτε απειλητικό, ο οποίος έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία τάσεων με έμφυλο πρόσημο (Νικολαΐδου, 1993).

Το χωριό αποτελείται από χώρους στους οποίους κάποιο άτομο ανάλογα με την έμφυλή του ταυτότητα σε κάποιους μπορεί να παρευρεθεί και σε κάποιους άλλους αποκλείεται έμμεσα ή συμβολικά, σε κάποιους επιδιώκει να ιδωθεί ενώ σε άλλους όχι, σε κάποιους νιώθει οικεία ενώ σε κάποιους άλλους νιώθει απειλή. Πολλές φεμινίστριες που έχουν ασχοληθεί με τα ζητήματα της πόλης υποστηρίζουν πως οι πρακτικές, οι σηματοδοτήσεις και οι εν-τοπισμοί συμβάλλουν στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο συγκροτούνται έμφυλες σχέσεις και ιεραρχίες μεταξύ των διπόλων γυναίκα και άνδρα, «ντόπιων» και «ξένων», εργαζόμενων και εργοδοτών – και συνδυασμών των παραπάνω (Dyck, 2005).

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, οι σπουδές φύλου, οι φεμινιστικές προσεγγίσεις συνεισέφεραν αρκετά και στον κλάδο της αστικής γεωγραφίας. Στον κλάδο αυτόν η αρρενωπότητα κυριαρχούσε σε αντίθεση με τις εμπειρίες, τις δραστηριότητες των γυναικών εντός της πόλης είτε της υπαίθρου (Bondi, 2003). Η γεωγραφία του φύλου συνέδραμε στη μελέτη της συσχέτισης του φύλου και συγκεκριμένα τη θέση της γυναίκας σε ολόκληρο τον κόσμο, γιατί ερευνάται και η αλληλεπίδραση αυτού με τις σχέσεις και την κοινωνική οικοδόμηση της έμφυλης ταυτότητας σε συγκεκριμένα μέρη και περιβάλλοντα, αλλά και για το πώς δομήθηκε αυτή η διάκριση λόγω φύλου (McDowell, 1993). Όπως πολύ εύστοχα έχει σημειώσει η Λαδά (2009), «ο χώρος παράγεται κοινωνικά και αντίστροφα ότι ο χώρος είναι μια παράμετρος της κοινωνικής παραγωγής».

Για να κατανοήσουμε καλύτερα τον έμφυλο χώρο και τις αναπαραστάσεις του, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας τις χω-

ριστές σφαίρες του δημοσίου και ιδιωτικού χώρου (Λαδά et al., 2009). Σύμφωνα με τους Φραγκόπουλο & Παπαδημητρίου (2018), αυτό το διχοτομικό, ιεραρχικό σύστημα βασίζεται πιθανόν στην κοσμοαντίληψη που επικρατεί για κάποιους για την πάλη μεταξύ του καλού και του κακού, των διπόλων «ιερό-ανίερο», «δημόσιο-ιδιωτικό», «άνδρας-γυναίκα». Αυτό το δυαδικό σύστημα έχει κανονικοποιήσει πως το πρώτο σκέλος αυτών των διπόλων παραπέμπει σε κάτι θετικό, ενώ το δεύτερο σκέλος σε κάτι αρνητικό. Για παράδειγμα, βλέπουμε μια ταύτιση μεταξύ του δημοσίου χώρου με την ανδρική επικυριαρχία, άνδρας στο καφενείο, και μεταξύ του ιδιωτικού χώρου με τη γυναικεία υποτίμηση, γυναίκα στο σπίτι. Ωστόσο ο προβληματισμός αυτός περί διχοτόμησης των χώρων με έμφυλο πρόσημο δεν εξαντλείται σε αυτή τη δομική διάκριση, αλλά οι φεμινιστικές προσεγγίσεις προσπάθησαν να δώσουν κι άλλες ερμηνείες για το πώς ο χώρος είναι έμφυλος πέρα των χωριστών σφαιρών (Φραγκόπουλος & Παπαδημητρίου, 2018). Σε αυτή την προσπάθεια σημαντική συμβολή κατέχει ο Γάλλος φιλόσοφος Derrida, ο οποίος διατύπωσε «*πώς τα δίπολα αυτά καθορίζουν το “καλό” και το “κακό” με ένα τελείως στερεοτυπικό τρόπο και πώς μέσω της αποδόμησης ή αντιστροφής αυτών μπορούν να προκύψουν καινούργιες νοηματοδοτήσεις*» (Λαδά et al., 2009).

Στα μέσα του 20^{ου} αιώνα, στο πλαίσιο ενός γενικού προβληματισμού που επιδίωκε να απαγκιστρώσει τον αστικό χώρο από την κυρίαρχη εδαφική του σημασία και να τον συνδέσει με τα ευρύτερα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα, η έννοια του δημόσιου χώρου εισήχθη στη συζήτηση για την πόλη. Ερωτήματα που αφορούσαν όχι μόνο τις παραμέτρους συγκρότησης των χώρων, αλλά τα κριτήρια προσέγγισής του αναδείχθηκαν μέσω των διεπιστημονικών προσεγγίσεων του θέματος, τη συμβολή των κοινωνικών ερευνών, αλλά και της φεμινιστικής βιβλιογραφίας (Βαΐου, 2007). Σταδιακά έγινε κατανοητό πως ο χώρος και οι σημασίες του ποικίλλουν και μεταβάλλονται,

καθώς διαφέρουν από κοινωνία σε κοινωνία και δόθηκε σημασία στον τρόπο με τον οποίο προσπαθούμε να κατανοήσουμε τους μηχανισμούς, την εσωτερική λογική συνοχής συστημάτων σκέψης και συμπεριφοράς.

Μην ξεχνάμε πως ένας υλικός χώρος δεν αποτελεί μόνο το εξωτερικό μέρος της ανθρώπινης δραστηριότητας, αλλά αντανακλά τα χαρακτηριστικά της κοινωνίας, γιατί παρουσιάζει στοιχεία και ανάγκες της, όπως στοιχεία οικονομικά, κοινωνικά, πολιτισμικά, αξίες και προσδοκίες των κοινωνιών που εντάσσονται στον συγκεκριμένο χώρο (Γερμανός, 1998). Άρα η λειτουργία του χώρου δεν είναι μονοδιάστατη και δεν περιορίζεται στον φυσικό χώρο, ο χώρος διαπλάθει τα χαρακτηριστικά στοιχεία του ατόμου και βρίσκονται σε μια αμοιβαία επίδραση με τα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος (Γερμανός, 1998).

2.2 Το ζήτημα του ιδιωτικού χώρου

Η κατοικία είναι από τα πρώτα ζητήματα που διερευνώνται. Συνδέεται και μεταφέρει τον προβληματισμό περί ταύτισης της γυναίκας με την ιδιωτική σφαίρα. Η οικία για τη γυναίκα ταυτίζεται με έναν χώρο δουλειάς, καταφύγιο από τον δημόσιο χώρο και πηγή αξιολόγησής της ως καλής νοικοκυράς, χώρος «τον οποίο οι γυναίκες δεν μοιράζονται ισότιμα με τους άνδρες» (Booth et al., 1996). Το ζήτημα της κατοικίας μπορεί να αναλυθεί στο πλαίσιο των κοινωνικών εξελίξεων σε σχέση με το φύλο, το οποίο αφορά τη σύσταση των νοικοκυριών. Για παράδειγμα, τα σχέδια των σημερινών κατοικιών έχουν ενιαίους χώρους που αρμόζουν σε πιο ισότιμες σχέσεις, πιο δημοκρατικοί χώροι.

Στην αρχιτεκτονική εντοπίζεται η «παρουσία του απόντος», θα μπορούσε έτσι η «άλλη» αρχιτεκτονική να αφορά τις γυναίκες. Οι φεμινιστικές προσεγγίσεις του πεδίου του χώρου και της αρχιτεκτονικής υποστηρίζουν πως η απόρριψη της κατηγορίας

«γυναίκα» δεν θα πρέπει να υπαγορεύει την απουσία, αντιθέτως θα πρέπει να διερευνηθούν οι πολλαπλές «ετερότητες», μιας και η θηλυκότητα βιώνεται διαφορετικά ανάλογα το κοινωνικοπολιτισμικό, χρονικό πλαίσιο που αναλύεται. Μέσα από αυτήν την οπτική εξετάζεται και το ζήτημα της σεξουαλικότητας και κρίνεται αναγκαία η έμφαση στην πολλαπλότητα και την αποδόμηση των αναλυτικών κατηγοριών άνδρας/γυναίκα.

Κάποιοι στοχαστές δεν προσέγγισαν τον χώρο οντολογικά, δηλαδή το τι είναι ο χώρος, αλλά ιστορικά, δηλαδή πώς έχει αλλάξει η έννοια του χώρου στην ιστορία της σκέψης και στην εξέλιξη της ζωής, επίσης δεν ανέλυσαν τον πυρήνα του χώρου, αλλά ερεύνησαν το αυτονόητο, αυτό που συμβαίνει στα όρια του κανονικού. Σε αυτή την ανάλυση, σε πεδία που βρίσκονται εκτός των κοινωνικών κανονικοτήτων, αναμφίβολα συνείσφερε η έννοια του χώρου στο έργο του Φουκώ (1987).

Ο χώρος και ο χρόνος είναι δύο στοιχεία απαραίτητα για την ανάπτυξη της κοινωνικής ζωής του ανθρώπου. Εάν ο ρυθμός και η επαναληψιμότητά του είναι τα χρονικά στοιχεία που καθορίζουν την αναπαραγωγή και τη διαιώνιση των ταυτοτήτων, τότε ο χώρος είναι το πεδίο στο οποίο το άτομο τις επιτελεί μέσω του σώματός του. Σύμφωνα με τον Minkowski, ο βιωμένος χώρος είναι ο χώρος στον οποίο ζούμε, εκτείνεται η ζωή μας, δρούμε, αναπτύσσονται κοινωνικές σχέσεις μέσα από ένα σύστημα γεμάτο συμβολισμούς και νοηματοδοτήσεις. Έτσι, «η κοινωνική ύπαρξη και αναπαραγωγή εξελίσσεται σε μια πολυπλοκότητα χώρων οι οποίοι συνυπάρχουν, διασταυρώνονται, διαχωρίζονται και διαμελίζονται σε ένα πλαίσιο σχέσεων παραδοξότητας και ανταγωνισμού» (Wilson, 1991).

Πολυσυζητημένο θέμα στη θεωρία της αρχιτεκτονικής αποτελεί η εμφάνιση «αρρενωπών» και «θηλυκών» στοιχείων στον σχεδιασμό. Η εσωτερική δομή των κτηρίων, η εξωτερική τους όψη, η συνολική μελέτη και η μορφολογία των πόλεων ενσωματώνουν εξίσου τους καθιερωμένους κανόνες που δια-

μορφώνουν, αν μπορούμε να πούμε, τις σχέσεις των ατόμων μεταξύ τους αλλά και με την κοινωνία (Young, 1990). Μάλιστα τα σχέδια των κατόψεων, η διακόσμηση και η αρχιτεκτονική εσωτερικών χώρων αντιπροσωπεύουν μερικές από τις πιο σημαντικές κωδικοποιήσεις των πατριαρχικών αξιών. Όπως και οι ίδιοι οι αρχιτέκτονες έχουν συχνά τονίσει, οι κατοικίες δεν μπορεί να θεωρούνται απλώς χρηστικές δομές, αλλά «σχέδια διαβίωσης» (Marston, 1990). Η Elizabeth Grosz (1992: 242) υποστήριξε ότι «η πόλη είναι ένας από τους κρίσιμους παράγοντες στην κοινωνική παραγωγή της έμφυλης σωματότητας». Ο όρος σωματότητα χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει ότι οι σωματικές εικόνες δεν είναι απλώς αποτέλεσμα βιολογικών διαφορών μεταξύ των ανθρώπων, αλλά είναι κοινωνικά κατασκευασμένες μέσω διαφόρων σημάτων και νοηματικών συστημάτων. Έτσι, ένα σημαντικό καθήκον των επιστημών είναι να εξετάσουν «[...] με ποιους τρόπους τα σώματα κατασκευάζονται φυσικά, σεξουαλικά, νοηματικά και αναπαραστατικά, καθώς και πώς στη συνέχεια επανεγγράφουν και προβάλλουν την εικόνα τους στο κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον, έτσι που το περιβάλλον παράγει και αντικατοπτρίζει τη μορφή του σώματος και το ενδιαφέρον για αυτό».

Έπειτα από την κριτική και την αμφισβήτηση που δέχθηκε η διάκριση κοινωνικού/βιολογικού φύλου, πολλές επιστήμες, όπως και η ανθρωπογεωγραφία, οδηγήθηκαν στο να δώσουν μεγαλύτερη έμφαση στους τρόπους με τους οποίους κατανοούμε και μιλάμε για το σώμα μας και σε συνάρτηση με τον χώρο. «Η ανάδειξη, ή επαν-ανακάλυψη, του σώματος και η αποκάλυψη του εν-σώματος χαρακτήρα της παραγωγής γνώσης» οδήγησε, σύμφωνα με τους Blunt & Wills (2000), σε ένα σύνολο γεωγραφιών που επαναφέρουν στο προσκήνιο το φύλο, τους κοινωνικούς ρόλους του, τη σεξουαλικότητα και τις πολλαπλές εκδοχές του, υποστηρίζοντας πως η σεξουαλικότητα εμπλέκεται στη συγκρότηση του χώρου, αλλά και ο χώρος αντίστοιχα

εμπλέκεται στη συγκρότηση της σεξουαλικής ταυτότητας και των πρακτικών της μιας και η ταυτότητα και οι πρακτικές είναι ενσώματες και χωρικές.

Κάθε ανθρώπινο σώμα έχει και τον χώρο του το οποίο παράγεται στον χώρο και παράγει όμως και χώρο (Simonsen, 2003). Οι διάφορες ετερότητες, όπως το φύλο, η ηλικία, η σεξουαλική ταυτότητα, το χρώμα του δέρματος, διαμορφώνουν συμβολικές χωρικότητες. Για να γίνει αυτό το κατανοητό σύμφωνα με τη Young (1989), το σώμα της γυναίκας η ίδια το βιώνει αντιφατικά, το βιώνει ταυτόχρονα ως υποκείμενο (ως υπόβαθρο και μέσο για τα δικά της σχέδια), αλλά και ως αντικείμενο (δυνητικό αντικείμενο των άλλων). Αυτή η συνεχής αμφιταλάντευση του σώματος της γυναίκας τείνει να «τις κρατάει στη θέση τους» και επηρεάζει την κίνησή τους, τη σχέση με το περιβάλλον, την οικειοποίηση του χώρου.

Οι γυναίκες περιορίζονται στο σπίτι στο πλαίσιο της ιδεολογίας των χωριστών σφαιρών, όπως την έχουν αναλύσει όπως έχουμε αναφέρει έως τώρα διεπιστημονικά αρκετές επιστήμες και έχουν καταλήξει στη θέση της κυρίαρχης ανδρικής δημόσιας περιοχής της παραγωγής, της πόλης και της κατώτερης-υποτελούς γυναικείας ιδιωτικής περιοχής της αναπαραγωγής, του σπιτιού (Rendell, 2000). Σε αυτό το δίπολο ο πολιτισμός, το πνεύμα, η επιστήμη και άρα ο αντικειμενικός, εργαλειακός και ποσοτικός τρόπος σκέψης ταυτίζεται με το ανδρικό φύλο που συνιστά και το θετικό στοιχείο, αντίστοιχα η φύση και το σώμα, τα συναισθήματα, η υποκειμενικότητα και το ποιοτικό συσχετίζονται με το γυναικείο φύλο, με το αρνητικό (Χρονάκη, 2009).

2.3 Το ζήτημα της μετακίνησης στον χώρο

Οι πιο πρόσφατες έρευνες στο πεδίο της ανθρωπογεωγραφίας στρέφουν το ερευνητικό τους ενδιαφέρον σε ποιοτικές πλευ-

ρές των μετακινήσεων που σχετίζονται με την οργάνωση της καθημερινής ζωής. Ως προς τις γυναίκες για παράδειγμα, ο αριθμός των διαδρομών που επιλέγουν να κάνουν από το σπίτι στις δουλειές τους είναι ίδιος σε αριθμό με τους άνδρες, όμως υπάρχει διαφορά στο μήκος των διαδρομών που επιλέγουν, με τις γυναίκες να είναι μικρότερο. Αυτή βέβαια η επιλογή πιθανόν να σχετίζεται αρχικά με τα διαφορετικά πρότυπα απασχόλησής τους και κατά δεύτερον από τη μεγαλύτερη ανάμειξη των γυναικών στις «συνοδευτικές διαδρομές», δηλαδή που συνοδεύουν είτε τα παιδιά είτε ηλικιωμένους, και σε διαδρομές σχετικά με τα ψώνια και γενικά τις ανάγκες του νοικοκυριού. Υπάρχει ανεξάντλητη βιβλιογραφία σχετικά με το θέμα των μετακινήσεων, τον σχεδιασμό, την πολιτική μεταφορών, οχημάτων σε σχέση με τον σωματότυπο του άνδρα και της γυναίκας (Ainley, 1998), η οποία και θα αναλυθεί στη συνέχεια.

Σύμφωνα με την Αβδελά (2009), «Η κίνηση δεν είναι μια αναλυτική αφαίρεση αλλά ένα σύνολο από εν-σώματες πρακτικές που, μεταξύ άλλων, καθορίζονται από έμφυλες σχέσεις και διαμορφώνουν τη ζωή στην πόλη και στις διαδρομές της». Εδώ τίθεται το ζήτημα της αστικής ασφάλειας και του φόβου στον δημόσιο χώρο, μιας και επικρατεί φόβος για επίθεση σε κάποιες συγκεκριμένες διαδρομές των γυναικών μέσα στην πόλη και ιδιαίτερα κατά τις νυχτερινές ώρες. Σε χώρες της Βόρειας Ευρώπης έχουν δημιουργηθεί δίκτυα/εφαρμογές που αναφέρουν διαδρομές επικίνδυνες σε κάθε περιοχή για τις γυναίκες στις οποίες δεν μπορούν να κυκλοφορήσουν μόνες τους, αλλά μονάχα με συνοδεία ή ιδιωτικό όχημα (Epstein, 1997). Το παραπάνω ενισχύεται και με την έρευνα του Κ.Ε.Θ.Ι. (2001), όπου συμπέραναν πως η πατριαρχική οπτική και τάξη των πραγμάτων νομιμοποιεί την κατάσταση αυτή που η γυναίκα δεν μπορεί να κυκλοφορήσει μόνη σε δρόμους και σε δημόσιες περιοχές, καθώς «καταπατάει» τους δημόσιους ανδρικούς χώρους, στους οποίους τα σφυρίγματα, τα ανδρικά βλέμματα,

οι σεξουαλικές παρενοχλήσεις, ακόμα και οι βιασμοί είναι ένα κανονικοποιημένο φαινόμενο.

Στο πλαίσιο της μεταμοντέρνας φεμινιστικής κριτικής του ενιαίου πνευματικού υποκειμένου της νεωτερικότητας αποκλύπτονται σχέσεις κυριαρχίας για το δεύτερο σκέλος των παραδοσιακών διπόλων (άνδρας/γυναίκα, υποκείμενο/αντικείμενο, δημόσιο/ιδιωτικό). Το ενδιαφέρον της μεταμοντέρνας θεωρίας για το δεύτερο σκέλος των διχοτομιών, το περιθωριοποιημένο, αυτό που αρχικά έχει καταπιεστεί, ταυτίζεται με τη θηλυκότητα, η οποία γίνεται «αυτό που δεν μπορεί να αντιπροσωπευτεί», δηλαδή το «άλλο» και πολύ συχνά αντιμετωπίζονται ως το μέσο για την κατασκευή της ανδρικής ταυτότητας (Μπεοπούλου, 2006). Όπου υπάρχει ένα υποκείμενο με σώμα και φύλο αναγνωρίσιμα, υπάρχει γιατί έχει προηγηθεί η δράση της κοινωνίας, και η ίδια δράση αποκλείει άλλες, διαφορετικές δυνατότητες ή συντελεί στην εξάλειψή τους (Χαλκιά & Μιχαηλίδου, 2006).